

Franjo Šanjek

ULOGA PAPINSTVA U AFIRMACIJI HRVATSKE U RANOM SREDNJEM VIJEKU (7. – 12. ST.)

akademik Franjo Šanjek
Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, HR-10000, Zagreb
franjo.sanjek@mail.inet.hr

UDK 262.13(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. 12. 2002.
Prihvaćeno: 18. 2. 2009.

Veze Apostolske Stolice i Hrvata datiraju iz vremena pontifikata Grgura I. Velikog (590. – 604.) i Ivana IV. Dalmatinca (640. – 642.) te se protežu od priznavanja Hrvatske za pape Ivana VIII. (872. – 882.) i Grgura VII. (1073. – 1085.) i borbi za ravnopravnost hrvatskog jezika i glagoljskog pisma u liturgiji Rimске crkve u razdoblju od Aleksandra II. (1061. – 1073.) do Inocenta IV. (1243. – 1254.). Zauzvrat Hrvati podržavaju papinstvo u europskim integracijskim procesima i pobornici su unionističkih i ekumeničkih gibanja. U spisima papinske kancelarije, osobito u korespondenciji Apostolske Stolice s hrvatskim vladarima, knezovima i kraljevima, može ih se takoreći slijediti iz godine u godinu, ponegde iz dana u dan, kao što to dokazuje primjerice dopisivanje pape Ivana VIII. s hrvatskim vladarom Branimiro – pet pisama otplasnih između 7. i 10. lipnja 879.

Ključne riječi: Apostolska Stolica, Hrvati, hrvatsko pismo (glagoljica), benediktinci, hrvatski biskup, knez Branimir, kralj Dmitar Zvonimir

Hrvatsko naseljavanje istarskog poluotoka bilo je poznato i papi Grguru I. Velikom, neumornom borcu protiv ropstva, rata i nasilja. Taj ugledni rimski patrijarh, koji se isticao oštromljem, neposrednošću i skromnošću, uporno se zauzima za uspostavu mira među europskim narodima, koje će zbližiti kršćanska vjera i rimska uljudba. Spomenuti papa sa zanimanjem prati dolazak i naseljavanje Slavena i Hrvata na graničnom istarskom području te dalje uz istočnu jadransku obalu, o čemu u srpnju 600. godine Grgur I. izvještava salonitanskog nadbiskupa Maksima. Glavni grad rimske Dalmacije, Salona, u to vrijeme još nije porušen i najveći je grad na istočnoj

jadranskoj obali. Istina, u pismu papa općenito spominje Slavene, ali događaji upućuju na Hrvate koji se, sa sjevera, na putu iz Bijele ili Velike Hrvatske, tj. iz područja gornjeg toka rijeke Visle, oko današnjeg Krakova, krajem VI. i početkom VII. stoljeća iznenada pojavljuju u Istri. Papa Grgur I. "zbunjen je neposrednom opasnošću koja (romanskom stanovništvu uz istočnu jadransku obalu) prijeti od slavenskog naroda (i) zato što su ovi preko istarskog prijelaza već počeli ulaziti u Italiju."¹

Povjesni susret Hrvata i papinstva

Odnosi papinstva i Hrvata mnogostruki su i kreću se od upoznavanja u vrijeme papa Grgura I. Velikog (590. – 604.) i Ivana IV. Dalmatinca (640. – 642.) do međunarodnog priznavanja za pontifikata Ivana VIII. (872. – 882.)² i Grgura VII. (1073. – 1085.).

Povjesni susret Hrvata i papinstva dovodi se u vezu s pontifikatom pape Ivana IV. Dalmatinca, čije poslanstvo, predvođeno opatom Martinom, posjećuje Dalmaciju i Istru koje su, nakon razornih barbarских hordi Gota, Huna, Vandala, Avara i drugih početkom VII. stoljeća zaposjeli Hrvati.

U nastojanju da iz Ilirika protjera Avare, prema Porfirogenetovu izvješću iz X. stoljeća, bizantski car Heraklije (610. – 641.) zatražio je pomoć od Hrvata koji su tada nastavali Bijelu ili Veliku Hrvatsku.³ S autorom povjesno-diplomatske rasprave *De administrando imperio* slaže se i anonimni autor grčkog teksta iz druge polovice VIII. stoljeća, poznatog pod naslovom *Čudesa sv. Dimitrija*, koji pobunu i oslobođanje zatočenih kršćana, avarske talaca na prostoru između Drave, Save i Dunava, dovodi u vezu s hrvatskim napredovanjem od jadranskih žala prema obalama Drave i Dunava.⁴

¹ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., str. 174; N. KLAIC, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., str. 1. O odnosima Hrvata s Apostolskom Stolicom i papinstvom kroz povijest v. J. KOCIJANIĆ, *Pape i hrvatski narod*, Zagreb, 1927. (drugom zagrebačkom izdanju 1998. J. Kocilarić pridodaje opširan tekst "Pape i hrvatski narod 1927.-1998.", str. 587-699); I. MLIVONČIĆ, *Pape i Hrvati*, Zagreb, 1993.; *Vatikan i Dubrovnik* (zbornik, uredio Ž. Puljić), Dubrovnik, 1994.; F. ŠANJEK, *Pape i Hrvati*, u B. PETRAČ – F. ŠANJEK, *Ivan Pavao II. i Hrvati*, Zagreb, 1995., str. 215-231; *Hrvatska/ Sveta Stolica. Odnosi kroz stoljeća* (zbornik), Zagreb (Most/The Bridge), 1999. (dvojezično hrvatsko-talijansko izdanje).

² U vatikanskim i lateranskim *Registrima* papinske kancelarije veze Hrvata s Rimom mogu se slijediti iz godine u godinu, ponekad čak iz dana u dan, kao što to dokazuje dopisivanje pape Ivana VIII. s hrvatskim vladarom Branimirom – pet papinskih pisama otposlanih između 7. i 10. lipnja 879. Usp. F. ŠANJEK, *Geopolitischer und kirchenpolitischer Überblick, u Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa: Tschechien, Kroatien, Polen*, Wien (Schwabenverlag), 2001., str. 126; ISTI, "Crkva u Hrvata za narodnih vladara", *Vjesnik HAZU*, 1-4/2002., str. 53-66.

³ Usp. KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, Zagreb (AGM), 1994., str. 68-85; izd. Dom i svijet, Zagreb, 2003., str. 63-83 *passim*.

⁴ F. DVORNIK, *Les Slaves*, Paris, 1970., str. 66; F. ŠANJEK, *Pape i Hrvati*, str. 218.

Potkraj Heraklijeve vladavine, godine 640., na Petrovu stolicu u Rimu izabran je Ivan IV., sin Venancija, skolastika iz Salone, teolog, političar i odlučni protivnik unutarkršćanskih podjela. Iako relativno kratak – trajao je tek nešto manje od dvije godine, tj. od 26. prosinca 640. do 12. listopada 642. – pontifikat Ivana IV. bogat je nastojanjima oko povezivanja europskih naroda s rimskokršćanskim kulturnim naslijedeđem. Kontroverzni kroničar papinstva Anastazije Bibliotekar (815. – 878.), protupapa Benediktu III. (855. – 858.) i prvi suradnik pape Nikole I. (858. – 867.), u rimskom zborniku *Liber pontificalis* zapisat će uz ime Ivana IV. da je "ovaj papa po narodnosti Dalmatinac (...) u svoje vrijeme (...) poslao opata Martina s mnogo novca po čitavoj Dalmaciji i Istri radi otkupa zarobljenika koje su pogani zarobili".⁵

Papino se poslanstvo, predvođeno opatom Martinom, vratilo iz Dalmacije i Istre s kostima ilirskih svetaca Anastazija ili Staša (308.), Mavra, Venancija i drugih žrtava Dioklecijanovih progona u Dalmaciji i Iliriku. Posmrtnе ostatke mučenika iz svoje domovine papa Ivan IV. Dalmatinac dao je pohraniti u oratoriju sagrađenom uz krstionicu nasuprot lateranskoj bazilici u Rimu. Na velikom mozaiku, uz Staša, Mavra i Venancija, nalaze se još i likovi sv. Dujma, Antiohijana, Asterija, Gajana, Pavlinijana, Septimija i Telija.⁶

Razumljiv je Papin interes za rodnu Salonu i političke promjene koje su na tom prostoru uslijedile dolaskom Hrvata. Prvotni cilj poslanstva bio je otkup zarobljenih kršćana u Dalmaciji i Istri, a njezin neposredni rezultat, trijumfalni povratak s dijelom posmrtnih ostataka kršćanskih mučenika, ukazuje na miran suživot Hrvata s preostalim romanskim stanovništвом zapadnog Ilirika. Porfirogenetova vijest da car Heraklije "posla i dovede iz Rima svećenike (i) načini od njih nadbiskupa, biskupa, prezbitera i đakone, pa pokrsti Hrvate"⁷ dade se utvrditi djelovanjem Ivanovih nasljednika, koji se u VII. i VIII. stoljeću zauzimaju za pokrštenje pridošlica i obnovu crkvenog Ilirika.

⁵ L. DUCHESNE, *Le 'Liber pontificalis'*, sv. I, Paris, 1886., str. 330: "Joannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scholastico, sedit annum unum, menses novem, dies XVIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemtionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus." Slično je zabilježio i francuski kroničar Amaury (+855): "Ipse Johannes cum thesauris ecclesiae multa millia hominum per Istriam et Dalmatiam a captivitate et servitute paganorum redemit, et ad ecclesiae unitatem eos reduxit" (L. Duchesne, *isto*, br. 1).

⁶ F. RAČKI, *Documenta historiae croaticaे periodum antiquam illustrantia*, sv. I, Zagreb, 1877., str. 277; F. ŠANJEK, *Pape i Hrvati*, str. 218. Likovi na mozaiku predstavljenih dalmatinskih mučenika označeni su poimence.

⁷ KONSTANTIN VII. PORFIROGENET, *O upravljanju Carstvom*, gl. XXXI, izd. 1994., str. 85; izd. 2003., str. 81. Usp. F. DVORNIK, *Les Slaves*, str. 65-66; N. KLAJĆ, *Izvori*, str. 14; F. ŠANJEK, "Počeci kršćanstva u Hrvata", *Crkva u svijetu*, XI (1976) 3, str. 201.

U potvrди zaključaka splitskog sabora iz 928. papa Lav VI. naglašuje da "u zemljji Hrvata" (*in Croatorum terra*) splitskom nadbiskupu pripadaju ona ista prava koja je u starini imala Salonitanska crkva.⁸ Romanska većina na splitskim saborima 925. i 928. inzistira na ukidanju ninske biskupije, jer da ona "u starini nije imala biskupa nego nadpopa s biskupsom jurisdikcijom".⁹ Ninskome pak biskupu Grguru, koji sebe naziva 'biskup Hrvata' (*Episcopus Croatensis*), predlaže se jedno od utrnutih dijecezanskih središta na hrvatskom prostoru: Skradin, Sisak ili Delminij.¹⁰

Pape priznaju hrvatsku državu

Prvi dodiri Rima i Hrvata uspostavljeni su, vidjeli smo, još u VII. stoljeću, kada se, prema Porfirogenetu, "pokršteni Hrvati (...) nepokolebivom vjerom zaklinju da nikada neće provaljivati u tuđe zemlje i ondje ratovati, nego će radije živjeti u miru sa svima koji to htjednu."¹¹

Diplomatsko-politički odnosi Apostolske Stolice i Hrvata dolaze u krizu za vladanja kneza Domagoja. Taj, po Mlečanima "najgori hrvatski vladar", nije, čini se, imao razumijevanja prema političkim protivnicima, jer je dao pogubiti jednog urotnika unatoč zadanoj riječi da to ne će učiniti, pa ga papa Ivan VIII. godine 875. podsjeća na vladarsku velikodušnost, savjetujući mu da svoje protivnike ne kažnjava smrću nego izgonom iz zemlje, kao što to priliči jednom kršćanskom vladaru.¹²

Nakon kratke Zdeslavove vladavine (878. – 879.), kojega isti papa hvali i preporučuje mu sigurnost legata Apostolske Stolice na proputovanju za Bugarsku, na hrvatsku političku scenu dolazi knez Branimir (879. – 892.), koji se Ivanu VIII. obraća kao "drugi sin, (te) u svemu želi biti vjeran i poslušan sv. Petru" Papa mu 7. lipnja

⁸ Usp. J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, sv. I, Zagreb, 1967., dok. 27, str. 39; N. KLAJČ, *Izvori*, str. 36.

⁹ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, dok. 26, str. 37; N. KLAJČ, *Izvori*, str. 36.

¹⁰ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, dok. 26 i 27, str. 37 i 39; N. KLAJČ, *Izvori*, str. 36-37. O naslovu i ulozi "biskupa Hrvata" v. M. BARADA, "Episcopus Chroatensis", *Croatia sacra*, 2/1932, str. 161-215; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 125-129; F. ŠANJEK, "Zagrebačka (nad)biskupija", *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994.*, Zagreb, 1994., str. 31.

¹¹ KONSTANTIN VII. PORFIROGENET, *O upravljanju Carstvom*, izd. 1994., str. 85; izd. 2003., str. 81; S. K. SAKAČ, ugledni hrvatski orijentalist, Porfirogenetov tekst dovodi u vezu s pontifikatom pape Agatona (678. – 681.) i njegovim izvješćem caru Konstantinu IV. Pogonatu (680.) da "misionari s uspjehom djeluju među novoobraćenim Langobardima, Francima, Slavenima..." Pod tim posljednjim Sakac vidi Hrvate, jedini slavenski narod koji je u to vrijeme u neposrednom dodiru s kršćanstvom. Usp. S. K. SAKAČ, "Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu", *Croatia sacra*, 1/1931, str. 1-84; F. ŠANJEK, "Počeci kršćanstva u Hrvata", str. 204; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 47.

¹² F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 239.

879. priznaje 'principatum terrenum', 'zemaljsku vlast' nad cijelom Hrvatskom,¹³ što u političkoj terminologiji i praksi onoga vremena znači da se Hrvatsku smatra neovisnom i suverenom državom, jer je takvom priznaje vrhovni crkveno-politički autoritet tadašnje kršćanske Europe. Papa pozdravlja kneza Branimira kao "najdražeg sina", što je uobičajeni izraz kurijalne kancelarijske frazeologije, a on mu zauzvrat obećaje "odanost svoju i cijelog svog naroda". Prijateljski odnosi hrvatskog vladara Branimira i pape Ivana VIII. upotpunjени su 880. godine uzajamnom razmjenom poslanika.

Dva stoljeća kasnije, u doba društvenih i religioznih promjena na području čitave zapadne kršćanske ekumene, hrvatski kralj Dmitar Zvonimir (1075. – 1089.) podupire reformnu politiku pape Hildebranda (Grgur VII., 1073. – 1085.), moćnog saveznika u obnovi Hrvatskoga Kraljevstva koje se uz papino državnopravno priznanje afirmira i na međunarodnom planu. Iz teksta Zvonimirove *zavjernice* spomenutom papi u listopadu 1075. godine saznaće se da ga je, nakon izbora za kralja, opat Gebizon, izaslanik pape Grgura VII., "zastavom, mačem, žezlom i krunom u crkvi Svetog Petra u Solinu uveo u upravu kraljevstava Hrvatske i Dalmacije".¹⁴

Ovdje treba podsjetiti da ceremonijal izbora i krunjenja kralja Zvonimira slijedi rimski protokol, kakav je bio na snazi u Carigradu. Papin izaslanik opat Gebizon okrunio je Zvonimira nakon što su ga narod i kler jednoglasno izabrali (aklamirali) za kralja Hrvatske i Dalmacije. Sličan postupak priželjkivao je na Božić godine 800. i Karlo Veliki, kad ga je papa Lav III. u bazilici sv. Petra u Rimu okrunio za cara. Karlov biograf Einhard (Eginhard) piše da je car bijesan napustio baziliku sv. Petra, jer ceremonijal krunjenja nije slijedio rimski protokol, jer ga je papa okrunio prije aklamacije naroda. Na taj način papa je želio naglasiti da je car primio vlast od Boga posredovanjem Petrova nasljednika, dok je Karlo Veliki zastupao laičko poimanje vlasti, što je izričito naglašeno pri krunjenju i posveti bizantskih careva: činu krunjenja, koje obavlja patrijarh, prethodi narodni izbor (aklamacija). Taj naoko beznačajni nesporazum bio je početak stoljetnih sukoba između carstva i papinstva na području zapadnoga kršćanstva. Zvonimirovo je krunjenje obavljeno u skladu s protokolom krunjenja i posvete bizantskih careva.¹⁵

¹³ M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII.*, Split, 1990., str. 50: "Nam in die ascensionis Domini (...) sursum manibus benediximus tibi et omni populo tuo omnique terre tue, ut hic et in eternum corpore simul et anima saluatus et principatum terrenum, quem habes, prospere et securiter regere possis". Usپoredan hrvatski prijevod otisnut je na str. 51: "Blagoslovili smo tebe i sam tvoj narod kao i cijelu tvoru zemlju, da ovdje i u vječnosti možeš tijelom i dušom zdrav sretno i sigurno vladati zemljom koju imaći".

¹⁴ J. STIPŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, dok. 109, str. 139-140; N. KLAJČ, *Izvori*, str. 68; *Kralj Zvonimir. Dokumenti i spomenici* (katalog izložbe), Zagreb, 1990., str. 17-18; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 137. Usp. F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme", *Zvonimir kralj hrvatski* (zbornik), Zagreb, 1997., str. 27-35.

¹⁵ EGINHARD (EINCHARD), *Vita Karoli Magni Imperatoris 28*, Paris, 1994., str. 80 (s usporednim francu-

Zvonimirova *zavjernica* odraz je crkvenih i društvenih prilika onoga doba. Hrvatski se vladar obvezao da će promicati pravednost i poštivati dostojanstvo osobe te će se odlučno suprotstavljati prodaji ljudi u bilo kojem obliku i primoravanju slobodnih na podređenost i ropstvo. Hrvatski se kralj odriče prava na 'laičku investituru', Crkvi obećava pomoć u suzbijanju *simonije* (kupovanja crkvenih službi) i *nikolaitizma* (prakse oženjenih svećenika), a kao uvjereni kršćanin sprječavat će sklapanje nezakonitih i razvrgavanje zakonitih brakova u vremenu kad su konkubinat i nezakonite veze muškaraca i žena svakodnevna pojava i kad se ženidba smatrala tek građanskom ustanovom, pa nazočnost i blagoslov svećenika nisu uvijek bili nužni za njezinu valjanost.

Neki hrvatski povjesničari vide u zakletvi vjernosti hrvatskog kralja politički čin podlaganja hrvatske neovisnosti i samostalnosti papinskoj svjetovnoj vlasti, pri čemu Grgur VII. igra ulogu *seniora*, a kralj Dmitar Zvonimir podložnog *vazala*. Marko Kostrenčić u *Nacrtu historije hrvatske države* izjavljuje da je kralj Zvonimir "pristao da postane vazal papin i da proigra slobodu svoje zemlje uz cijenu da postane kraljem Hrvatske i Dalmacije po milosti pape".¹⁶

Nesporno je da se od sredine 11. i kroz cijelo 12. stoljeće reformno papinstvo na Zapadu predstavlja kao jedina pokretačka snaga sposobna utjecati na razjedinjene europske vladare i kadra uspostaviti čvrst društvenomoralni red u dekadentnom zapadnom kršćanstvu. Ne treba zaboraviti da se Rim i prije nastupa pape Grgura VII. poziva na određena politička prava na Ugarsku¹⁷ i na od muslimana oslobođena kraljevstva Sancha II. i Alfonsa VI. na iberskom poluotoku.¹⁸ Papin politički autoritet odnosi se prije svega na grad Rim, na tzv. *Rimsku pokrajinu*, i na nekoliko lenskih dobara Apostolske Stolice na Apeninskem poluotoku, prije svega na vojvodstva Spoleto, Sabinu i Benevent, zatim na marku Fermo i, konačno, na spornu *Primorsku pokrajinu* (*Provincia maritima*). Tim područjima upravljaju knezovi (*rectores*), koji se zaklinju na vazalsku vjernost običavajući papi *auxilium et servitium*. Pod upravu Apostolske Stolice ide i dio negdašnjeg Ravenskog egzarhata, kojim od 1070. u ime pape Aleksandra II. upravlja mjesni nadbiskup Guiberto.¹⁹

skim prijevodom, str. 81). Usp. F. ŠANJEK, "Crkva i kršćanstvo", *Hrvatska i Europa: kultura, znanost, umjetnost*, sv. I, Zagreb, 1997., str. 232, bilj. 43.

¹⁶ M. KOSTRENČIĆ, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, sv. I, Zagreb, 1956., str. 126.

¹⁷ Ugarski kralj Stjepan I. Sveti (997. – 1038.) prima krunu od pape Silvestra II. (999. – 1003.), podlažući se papinstvu da izbjegne vazalski odnos prema caru Otonu III. (983. – 1002.). Usp. P. FABRE, *Etude sur le "Liber censuum" de l'Eglise romaine*, Paris, 1892., str. 117; F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica" str. 29.

¹⁸ U pismu od 28. lipnja 1077. Grgur VII. ističe ulogu Apostolske Stolice u širenju kršćanske vjere, pa u tom kontekstu treba promatrati papin utjecaj "in temporalibus". Usp. *Registrum Gregorii VII*, IV/28; A. FLICHE, *La réforme grégorienne*, str. 350 - 352.

¹⁹ Guibertova zakletva uključena je u kanonsku zbirku kard. Deusdedita (usp. V. W. von GLANVELL, *Die Kanonessammlung*, str. 599).

Svjetovna papinska vlast ne može se smatrati primjenom grgurovske teorije o prvenstvu papine prvosvećeničke službe u odnosu na političke prerogative vladara, bar ne u onom smislu kako je to formulirano u spisu *Dictatus papae*, koji po svojoj formi i sadržaju – onakav kakav je između 4. i 5. ožujka 1075. umetnut u registar pisama pape Grgura VII. – sigurno nije bio namijenjen javnoj uporabi. Sporni tekst najvjerojatnije predstavlja *promemoriju* danas izgubljene zbirke kanonskog prava, koju je on sam napisao ili dao sastaviti u potvrdu papinskog autoriteta a u vezi s tumačenjem dramatskih događaja čiji će konačni epilog uslijediti 25. siječnja 1077. u Canossi. *Dictatus papae* treba, dakle, shvatiti kao pojedinačan pravni zahtjev i osobni dokument Grgura VII. u kojem tri od dvadeset i sedam naslova – osmi, dvanaesti i dvadesetsedmi – izričito spominju odnos papinstva prema svjetovnim vlastima,²⁰ dok preostala dvadeset i četiri najavljuju reformne zahvate i afirmaciju papinstva unutar crkvenih institucija.

U političkim odnosima Grgura VII. s vazalima Apostolske Stolice i drugim europskim vladarima dolazi do izražaja iskreno nastojanje za obnovom religioznih struktura. Papa jasno uočava neželjene posljedice povezivanja duhovne službe s materijalnim elementom, tj. nadarbinom. Nije tajna da pojedinci bez ikakvih religioznih sklonosti u utrci za crkvenom službom reflektiraju isključivo na mogućnost osobne ili obiteljske društvene, ekonomske i političke afirmacije i moći. Pojedinci koji su do crkvenih časti i službi došli simonijom ili voljom feudalnih gospodara, u kleričkom pozivu zapravo traže osiguranje egzistencije, pa i svoja nastojanja usmjeruju više prema vlastitoj obitelji negoli prema vršenju svojih specifično kleričkih obveza. Crkva je u prošlosti pojedinim svjetovnim gospodarima priznala pravo investiture, tj. uvođenja u više crkvene službe koje je u sebi ujedinjavalo javnu svjetovnu (vazalsku) i crkvenu (duhovnu) službu. Feudalni senior ili vladar, čak i onaj koji privatno živi kršćanskim životom i javno brani interesu Crkve, u izboru biskupa i opata redovito traži sebi odana kandidata s upravnim sposobnostima. Drugim riječima, pri takvu se izboru daje kvalitativna prednost knezu biskupu, a ne biskupu knezu, što bi se s pravom očekivalo. Svjestan činjenice da su simonija i nikolaitizam u biti samo posljedice laičkog presizanja u domenu crkvenosti, papa najavljuje otvoreno sučeljavanje s nepopustljivim zagovornicima laičke investiture. Opću zabranu ingerencije svjetovnjaka na crkveno područje, ozakonjenu na Rimskoj sinodi 1078. i potvrđenu u korizmi 1080. godine, Grgur VII. formulirao je još 1075., proširujući teoriju o papinu duhovnom primatu i na područje političkih zbivanja.²¹

²⁰ *Dictatus papae* naglašava da papa jedini ima pravo na znakove carske vlasti (8), može skidati vladare (12), a njihove podanke oslobođati zakletve vjernosti (27). Usp. F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica", str. 29, bilj. 18.

²¹ A. M. STICKLER, "I presupposti storico giuridici della riforma gregoriana e dell'azione personale di Gregorio VII", *Studi Gregoriani*, sv. XIII, Roma, 1989., str. 12.

Dmitar Zvonimir plaća, doduše, dvjesto bizantskih zlatnika kao *tributum* ili *pensio*, kao što to čine Vilim Osvajač ili danski kralj Swein Estridson, obvezuje se na *consilium* (povjerljivost), zaklinje *ad fidelitatem sacramento* (vjernost), ali ni u kojem slučaju na *auxilium et tutionem* (pomoć i zaštitu), odnosno *servitium sancti Petri* – kao što to čine vojvode Spoleta i Beneventa, koji su lenski podanici Papinske Države – niti svoje kraljevstvo (*dominium*) stavlja *in ius et proprietatem sancti Petri* – pod vlast i u posjed svetog Petra.²²

Pod vodstvom Gerarda, opunomoćenog legata pape Grgura VII., nacionalni sabor dalmatinskih i hrvatskih biskupa 1074./1075. rehabilitira glagoljaštvo i poduzima korjenitu obnovu klera i crkvenih struktura, a splitski nadbiskup Lovro, Zvonimirov 'duhovni otac' i savjetnik, 1075. posvećuje Formina, biskupa oživljene dijeceze u Ninu, gradu u kojem je nekoć stolovao 'hrvatski biskup' Grgur Ninski (oko 900. – 929.).²³

Odrednice *Grgurovske obnove* u Hrvatskoj

Odnosi hrvatskog vladara i pape Grgura VII. bili su od obostrane koristi. Kralj Zvonimir u papi nalazi političkog saveznika i sigurna zaštitnika od mogućih vanjskih neprijatelja, o čemu svjedoči pismo koje je – vidjeli smo – 1079. godine Grgur VII. uputio istarskom grofu i carskom vazalu Vezelinu,²⁴ a papa u hrvatskom vladaru nalazi odana prijatelja i odlučna suborca u provođenju crkvenih i društvenih reformi na svojem državnom prostoru.

Zvonimirova podrška reformnim idejama pape Hildebranda prvenstveno se odnosi na borbu protiv simonije, nikolaitizma i laičke investiture, o čemu svjedoče i zaključci većine hrvatskih nacionalnih, pokrajinskih i dijecezanskih sinoda iz navedenoga razdoblja. Siromašni kler dalmatinskih gradova i naselja u kontinentalnom zaleđu, čiji djelatni prostor donekle suzuju crkveni sabori održani u Splitu 925. i 928. godine, ponovno dolazi do riječi sredinom XI. stoljeća. Crkvene i političke vlasti

²² Usp. F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica", str. 30-33; F. ŠANJEK, "Grgurovska obnova u Zvonimirovoj Hrvatskoj", *Devetsto godina Bašćanske ploče (1100.-2000.)*, Baška, 2000., str. 84.

²³ Papinska pisma i interventi u drugoj polovici XI. st. odraz su nastojanja Rimske kurije da se u Hrvatskom Kraljevstvu ostvare temeljne odrednice opće crkvene obnove. Odmah nakon završetka rimske sinode 1074. papa Grgur VII. šalje u Hrvatsku svojeg osobnog zastupnika Girarda da na nacionalnom saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa u Splitu 1074./1075. utvrdi smjernice obnove. Na saboru su rehabilitirani crkvenoslavenska liturgija i popovi glagoljaši, koja je pokrajinska sinoda petnaestak godina prije (1060.) osudila, a papa Nikola II. zabranio (1061.). Usp. F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica", str. 27-35; F. ŠANJEK, "Grgurovska obnova", str. 86.

²⁴ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, III/153; J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 171.; L. F. GUERIN, *Dictionnaire de l'histoire universelle de l'Eglise*, sv. IV, Paris, 1863., col. 956-957; F. ŠANJEK, "Pape i Hrvati", *Ivan Pavao II. i Hrvati*, Zagreb, 1995., str. 220.

u zemlji toleriraju disciplinske propuste klera u zemlji s izraženim religioznim i društvenim suprotnostima, s naglašenim romanskim i slavenskim elementima, gdje se prelamaju interesi Zapada i Istoka, Rimske i Carigradske crkve. Naime, Toma Arhiđakon, pisac "Povijesti solinskih i splitskih natpastira", svjedoči o zategnutim odnosima između domaće hijerarhije i nižeg klera glagoljaške orientacije. Posljedice ne baš sređenih crkvenih prilika u Hrvatskoj izražene su u sukobu, koji je u našoj historiografiji označen borbom *narodnjaka* i *reformista*. Splitski povjesnik, oštar kritičar slavenskog elementa u Crkvi i državi Hrvata, dovodi u vezu glagoljaškog prvaka Cededu, navodnog usurpatora krčke biskupske stolice, sa svećenikom Vulfovom, predstavnikom protureformista, koji je navodno želio "da se hrvatska crkva odcijepi od dalmatinske".²⁵ Nada Klaić razložno prepostavlja da Tominu priču o Cededu i Vulfu treba promatrati u kontekstu sukoba između pape Aleksandra II. i njegova suvremenika protupape Honorija II. (1061. – 1064.), uz kojega bi bile crkvene i političke vlasti na Krku i kvarnerskim otocima, gdje je sredinom XI. stoljeća glagoljaštvo osobito jako.²⁶ Okupljeni 1060. na pokrajinskoj sinodi u Splitu, prelati Hrvatske i Dalmacije energično osuđuju nikolaitizam i simonijske odnose te istovremeno zabranjuju podjeljivanje viših redova "svim Slavenima koji ne znaju latinski".²⁷ Spomenute sinodalne odluke izazvale su buru prosvjeda i otvoren sukob između pristaša i protivnika crkvene obnove u Hrvatskoj. Na strani njezinih protivnika bio je niži kler, napose domaće ruralno svećenstvo, koje je u liturgijskoj praksi njegovalo narodni crkvenoslavenski jezik i glagoljsko pismo. Potvrđujući zaključke pokrajinske sinode u Splitu, papa Aleksandar II. u vezi s nikolaitizmom inzistira: "Ako bi odsada koji biskup, svećenik ili đakon uzeo ženu ili već uzetu zadržao, neka ostavi svoj crkveni položaj, dok se ne pokori; neka napusti (klerički) zbor i ne prima (ubuduće) nikakav dio crkvenih prihoda." Slična nastojanja izražena su i u Zvonimirovoj *zavjernici*. Osim poslušnosti odredbama rimskog prvosvećenika i njegovih legata hrvatski kralj obećava da će "pomno bdjeti da biskupi, svećenici, đakoni i podđakoni žive uzdržljivo i u skladu s crkvenim odredbama".²⁸

²⁵ F. RAČKI, *Thomas Archidiaconus*, Zagreb, 1894., str. 49-50; TOMA ARHIDAKON, *Historia Salonitana*, Split, 2003., str. 70-71 i 78-79.

²⁶ O Cededinu raskolu i protureformnom pokretu u Hrvatskoj v. N. KLAIĆ, "Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII", *Vjesnik HARiP*, 28/1985, str. 169-174.

²⁷ Na tu zabranu aludira i papa Aleksandar II. u potvrđi sinodalnih zaključaka: "Sclavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri (...) omni modo prohibemus". Usp. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, sv. I/1, Zagreb, 1914., str. 237; V. BLAŽEVIĆ, *Conilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicentiae, 1967., str. 22.

²⁸ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, dok. 67, str. 95; F. ŠANJEK, "Zvonimirova zavjernica", str. 34, bilj. 35.

Papinska pisma iz druge polovice XI. stoljeća odraz su rimskog nastojanja da se u Hrvatskoj ostvare temeljne odrednice opće crkvene obnove. Naime, odmah po završetku Rimske sinode godine 1074. papa šalje u Hrvatsku svojeg osobnog legata Girarda da na nacionalnom saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa održanom u Splitu 1074./75. utvrđi smjernice za korjenitu obnovu crkvenih struktura i kršćanskog života. Na spomenutom saboru rehabilitirani su crkvenoslavenska liturgija i popovi glagoljaši, koje je pokrajinska sinoda petnaestak godina ranije (1060.) osudila, a papa Nikola II. godine 1061. zabranio. Tom je prigodom splitski nadbiskup Lovro (1059. – 1099.), Zvonimirov prijatelj i savjetnik, svečano posvetio Formina za biskupa nanovo uspostavljene dijeceze u Ninu, nekadašnjem sjedištu 'hrvatskog biskupa' Grgura.²⁹

Iluzorno je očekivati od pape reformatora Grgura VII. i kršćanskim osjećajima prožetog hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira da riješe stoljećima nataložene probleme. U svojem su vremenu ipak uspjeli pobuditi interes za opće vrijednosti ljudskoga društva u hodu prema humanijim i pravednijim odnosima, poštivanju slobode i ljudskog dostojanstva te su, kao prethodnici, najavili dolazak novog doba.

Kristijanizacija hrvatskoga naroda

Konstantin VII. Porfirogenet piše da je bizantski car Heraklije u nastojanju da protjera Avare iz Ilirika zatražio pomoć Hrvata, koji su živjeli iza Karpata u Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj. Oni su po dolasku na jug zauzeli Dalmaciju i zapadni Ilirik. Pobuna i oslobođanje kršćanskog pučanstva, koje su Avari kao taoce držali na području između Save, Drave i Dunava, o čemu izvješćuje anonimni autor *Života sv. Dimitrija* (VIII. st.), vezani su uz vojne uspjehe Hrvata u Panoniji.

Proces pokrštavanja Hrvata, prema spisu *De administrando imperio*, odvijao se u tri etape.³⁰ Iako Porfirogenetov opis događaja nije uvijek kronološki pouzdan ni zemljopisno točan, njegova vijest da je basileus Heraklije (610. – 641.) "poslao i doveo iz Rima svećenike, načinio od njih nadbiskupa, biskupe, prezbitere i đakone, pa pokrsti Hrvate"³¹ dade se utvrditi nastojanjem papinstva u procesu kristijanizacije hrvatskog naroda i obnovi crkvenih struktura u zapadnom Iliriku, teško stradalom

²⁹ V. BLAŽEVIĆ, *Concilia et synodi*, str. 27-28; F. ŠANJEK, "La réforme grégorienne en Croatie sous le règne de Demetrius Zvonimir (1075 – 1089)", *Studi Gregoriani*, sv. XIV/2, Roma, 1991., str. 245 i 251; ISTI, "Zvonimirova zavjernica", str. 27 i 35.

³⁰ KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, gl. 29-31, izd. 1994., str. 67-87, posebno str. 68-69, 81 i 85; izd. 2003., str. 63-83; F. ŠANJEK, *Počeci kršćanstva*, str. 203-207; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb, 1993., str. 56.

³¹ KONSTANTIN PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, gl. 31, izd. 1994., str. 84-85; izd. 2003., str. 81; F. DVORNIK, *Les Slaves*, Paris, 1970., str. 65-66; F. ŠANJEK, "Počeci kršćanstva u Hrvata", str. 201.

za seobe naroda tijekom prethodnih stoljeća.³² Poznato je također da sve do sredine IX. stoljeća Carigrad, kako crkveni, tako i onaj politički, nisu osporavali jurisdikciju Rima nad zapadnim Ilirikom.

Za vladanja Karla Velikog (768. – 814.) i njegovih neposrednih nasljednika akvilejski patrijarhat i salzburška nadbiskupija šalju misionare na hrvatska područja pod franačkim vrhovništvom. Njihov utjecaj dopire do rijeke Bosne, što dokazuju ostaci sakralnog graditeljstva koji se vanjštinom i unutarnjim uređenjem podudaraju sa starohrvatskim građevinama i odgovaraju dekorativnim elementima zapadnog tipa tvoreći od dinarskih planina do rijeke Drine jedinstveno područje koje u crkvenom pogledu ima jednaku sudbinu i jednaku prošlost, koja ga je vezala s katoličkim Zapadom i Dalmacijom.³³

Hrvatski krajevi istočno od rijeke Neretve, ako je vjerovati Porfirogenetu, pokršteni su za cara Bazilija I. Makedonca (867. – 886.) propovijedanjem Metodovih učenika i zajedničkim nastojanjem misionara poslanih iz Rima i Akvileje. Perzijski kozmograf Ibn Rustih u svojem enciklopedijskom djelu *Dragocjeni biseri* (*al-A'laq an-nafisa*, posl. 903.) izrijekom navodi da je za Bazilijeva upravljanja carstvom kristijanizirano "pleme Narentana, zvano još i Pagani, koje obitava područje između Neretve i Cetine".³⁴

Pokrštenje hrvatskog naroda u rasponu od VII. do IX. stoljeća nije, dakle, rezultat nekog iznimnog događaja nego plod mukotrpнog višestoljetnog misionarenja i oblikovanja kršćanskog mentaliteta. Kristijanizacija narodnih vođa i vladajućih slojeva – u Hrvata se tako spominju knezovi Višeslav, Vojnomir, Borna, Ljudevit Posavski – nesumnјiv je poticaj širim slojevima naroda da prigrli kršćanstvo.

Ustroj Crkve u Hrvata

Ustroj Crkve u Hrvata valja promatrati u kontekstu odnosa Rima, Akvileje i Carigrada, triju ishodišta hrvatske crkvenosti. Neki povjesničari efemerni savez kneza Zdeslava (878. – 879.) s Bizantom tumače podlaganjem Crkve u Hrvata carigradskoj patrijaršijskoj stolici, kojom od godine 877. ponovno upravlja Focije, pa je i

³² TOMA ARHIDAKON, *Historia Salonitana*, izd. 1894., str. 35: "Postquam autem per predicationem predicti Iohannis ac aliorum presulum Salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos huerunt contagione purgati, preter episcopos Dalmatiae, in Slavonia fuerunt aliquae statute episcopales ecclesie". Najnovije izdanje (2003.) ponešto je izmijenjeno. Tomine tvrdnje ne nalaze potvrdu u drugim vjerodostojnim povjesnim vrelima.

³³ K. DRAGANOVIĆ, "Katolička crkva u sredovječnoj Bosni", *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, sv. I, Sarajevo, 1942., str. 685-698.

³⁴ M. ESPERONNIER, "L'évolution culturelle des Slaves du VIIe au XIIe siècle suivant les textes arabes médiévaux. Croyances et rites", *Cahiers de civilisation médiévale*, XXVII (1984) 4, str. 335 (319-327).

Branimirovo pismo papi Ivanu VIII. godine 879. shvaćeno nekom vrstom povratka iz carigradskog ozračja pod okrilje Rima.³⁵ Carigradska crkva do 10. stoljeća nema jurisdikcijskih pretenzija nad zapadnim Ilirikom, kao što do Focijeva prvog uspona na patrijaršijsku stolicu nije imala ni nad istočnim, kojim Rim crkveno upravlja posredstvom solunskog metropolita. Nema, dakle, govora o navodnom podlaganju hrvatskih krajeva pod crkvenu nadležnost Carigrada. Štoviše, čak i naši otoci i dalmatinski gradovi koji su politički podložni Bizantu, na crkveno-upravnom planu priznaju jurisdikciju Rimske crkve.³⁶

Akvilejski patrijarhat, pod izravnim utjecajem franačke crkvene politike, mnogo je važniji u oblikovanju Crkve u Hrvata od Carigrada. Za Domagojeva je vladanja (864. – 876.) pod pokroviteljstvom akvilejskog patrijarha u Ninu utemeljeno biskupsko sjedište, čiji se biskup Grgur, u vrijeme splitskih sabora (925. – 928.), naziva 'biskupom Hrvata' (*Episcopus Chroatensis*).³⁷ Nekoliko zanimljivih činjenica u svezi s ninskim biskupijom proizlazi iz pisma pape Ivana VIII. kojim on 7. lipnja 879. podsjeća izabranog ninskog biskupa Teodozija "da ne skreće na bilo koju drugu stranu i da ne traži biskupsko dostojanstvo protivno ustanovama časnih otaca (već da biskupsko posvećenje primi) polaganjem naših ruku".³⁸ Tri dana kasnije, 10. lipnja 879., Papa naređuje hrvatskim biskupima da "nije slobodno drugdje (mimo Rima) primiti biskupsko posvećenje i (nad)biskupski palij", jer "ako to učinite osudit ćemo vas bez oklijevanja kao prijestupnike i krivce".³⁹ Napetosti se, čini se,

³⁵ Sadržaj Branimirova pisma Ivanu VIII. nije poznat, ali se iz Papina odgovora nešto slično može razabrati: "A budući da s voljom Božjom ponizno ispovijedaš i želiš kao dragi sin biti u svemu vjeran i poslušan sv. Petru i nama (...) stoga uvelike zahvaljujemo tvojem gospodstvu (...) i očinskom te ljubavlju kao najmilijeg sina primamo i u duhu grlimo, što se vraćaš u krilo svete Apostolske Stolice, majke tvoje, u kojoj su se i predi tvoji iz najbistrijeg vrela pojili slatkim napitkom svetog nauk". Usp. F. ŠANJEK, *Crkva*, str. 121; M. MATIJEVIĆ-SOKOL – M. ZEKAN, *Branimirova Hrvatska*, str. 50-51.

³⁶ O pripadnosti crkvenog Ilirika zapadnoj kršćanskoj tradiciji v. L. DUCHESNE, "L'Illyricum ecclésias-tique", *Byzantinische Zeitschrift*, sv. I, Leipzig, 1892., str. 531-550; A. DABINOVIC, "Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije", *Rad (JAZU)* 239, Zagreb, 1930., str. 151-244; V. KOŠČAK, "Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928.", *Historijski zbornik*, 33-34/1980-1981, str. 291-355; L. MARGETIĆ, "Marginalije uz rad V. Koščaka: Pripadnost istočne obale Jadrana", *Historijski zbornik*, 36/1983, str. 255-286.

³⁷ *Episcopus Croatorum* prvi se put spominje u aktima splitskog sabora iz 925. J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 32: "XI. Ut episcopus Croatorum, sicut nos omnes, nostre (sc. spalatensis) ecclesie metropolitane subesse se sciat". N. KLAJČ, *Izvori*, 34; F. ŠANJEK, "Crkva u Hrvata u vrijeme kralja Tomislava", *Prvi hrvatski kralj Tomislav* (zbornik), Zagreb, 1998., str. 83-101.

³⁸ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 15-16; M. MATIJEVIĆ-SOKOL – M. ZEKAN, *Branimirova Hrvatska*, str. 56 (57).

³⁹ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 17; M. MATIJEVIĆ-SOKOL – M. ZEKAN, *Branimirova Hrvatska*, str. 70 (71).

smiruju, jer papa Branimirovu "vjeru i odanost (...) prema stolici bl. Petra i papinoj prvosvećeničkoj službi", o čemu ga je u Rimu izvijestio "časni biskup Teodozije".⁴⁰

Splitski sabori 925. i 928. predstavljaju daljnju etapu u ustroju Crkve u Hrvata. Poticaj dolazi od pape Ivana X. (914. – 928.), koji se u pismima, upućenim u Hrvatsku početkom 925. godine, obraća splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganicima te kralju Tomislavu, humskom knezu Mihovilu, episkopatu i kleru, županima i cijelom narodu. U prvom pismu papa podsjeća splitskog nadbiskupa Ivana da je zanemario posjet 'pragovima Apostola' (*ad limina Apostolorum*) i, kako je uobičajeno, redovito izvještavati Apostolsku Stolicu o crkvenim prilikama u Hrvatskoj. Papa insistira na tome da se u "zemlji Slavena služba Božja obavlja prema običajima Rimske crkve na latinskom, a ne na nekom drugom jeziku". U drugom pismu, naslovljenom prije svega "Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihovilu, uzvišenom knezu Humljana", papa naglašava da nitko ne "sumnja da se slavenska kraljevstva spominju među prvcima Opće Crkve", pa, obraćajući se "cijelom narodu koji nastava Slavoniju i Dalmaciju", traži da ovi "svoju djecu od malih nogu (*a cunabulis*) studijem preda(ju) Bogu, (...) jer koji bi se odabrani sin Rimske Crkve, kao što ste vi, radovao prikazivati Bogu misnu žrtvu na barbarskom ili slavenskom jeziku".⁴¹

Splitski sabor 925., nakon dugih i žučnih rasprava između dalmatinskih romanskih biskupa s jedne i Grgura Ninskog, "biskupa Hrvata", s druge strane, afirmira prvenstvo splitskog nadbiskupa, nasljednika starokršćanske Salone. Latinski se biskupi pozivaju na ugled spomenute crkve kojoj je krajem III. i početkom IV. stoljeća predsjedao sv. Dujam, žrtva Dioklecijanovih progona.⁴² Borba za jurisdikcijska prava u Hrvatskoj i Dalmaciji završava pobjedom Splitske crkve, čija je jurisdikcija protegnuta i na hrvatsko zaleđe te se biskup Hrvata poziva da "kao i svi (bude) podložan metropolitanskoj (tj. splitskoj) crkvi". U 12. saborskom zaključku dalmatinski se biskupi pozivaju da u zemlji Hrvata ne podjeljuju sakramente krsta ili svećeničkog reda "ako bi hrvatski kralj i velikaši htjeli da sva biskupska sjedišta unutar granica naše (tj. splitske) metropolije budu podvrgнутa pod vlast njihovoga

⁴⁰ M. MATIJEVIĆ-SOKOL – M. ZEKAN, *Branimirova Hrvatska*, str. 76-77.

⁴¹ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 30 i 34: "Ita ut secundum mores sancte Romane ecclesiae (in) Sluinorum terra ministerium sacrificii peragant in Latina scilicet lingua, non autem in extranea (...) Vnde hortamur uos, o dilectissimi filii, ut uestros tenerrimos pueros a cunabulis in studio litterarum Deo offeratis (...) Quis etenim specialis filius sancte Romane ecclesie, sicut uos estis, in barbara seu Sclauinica lingua Deo sacrificium offerre delectatur?" Za hrvatski prijevod usp. N. KLAJČ, *Izvori*, str. 31-32.

⁴² T. Raukar u knjizi *Hrvatsko srednjovjekovlje* (Zagreb, 1997., str. 226) ističe da je "salonitansko djelovanje sv. Dujma glavni razlog metropolitanske časti što je Splitska nadbiskupija stječe na saboru 925. Stoga je tekst života sv. Dujma što je nastao u tim ranim stoljećima i što ga je u drugoj polovici 11. stoljeća dotjerao Adam Parižanin vršio ulogu društvenog znaka srednjovjekovnog Splita".

biskupa”, tj. biskupa Hrvata.⁴³ Iz tog je zaključka razvidno da kralj Tomislav, za čijeg je vladanja i čijom je voljom sazvan spomenuti sabor, podržava zahtjeve za proširenjem crkvenog nadleštva hrvatskog biskupa, iako su kraljevi interventi obzirni, promišljeni i suzdržljivi, jer su budućnost i napredak zemlje bili nezamislivi bez aktivne suradnje hrvatskog i romanskog elementa.

Desetim saborskim zaključkom traži se da se nijedan biskup u Hrvatskoj i Dalmaciji “ne usudi promaknuti u bilo koji stupanj (svećeničkog) reda onoga koji se služi isključivo slavenskim jezikom”. Takođe neka “ne dopusti služiti misu, osim ako bi bila oskudica svećenika i to samo po odobrenju Rimskog prvosvećenika”.⁴⁴

Biskup Hrvata

Na Prvom splitskom saboru 925. Grgur Ninski pozvan je na posluh splitskom metropolitu. Kako ta odluka nije zadovoljila ni ‘biskupa Hrvata’ ni romanski epi-skopat, Madelbert, legat *a latere*, koji je 928. iz Bugarske došao u Split, sazvao je novi sabor na kojem su sudjelovali splitski nadbiskup Ivan, zadarski biskup Formin i Grgur Ninski s hrvatskim vladarom i njegovim prvacima. Zaključeno je da Salonitansko-splitska crkva ima prvenstvo nad drugim biskupskim crkvama u Dalmaciji i u cijeloj Hrvatskoj. Tom se prilikom još spominju rapska, krčka, osorska, stonska, dubrovačka i kotorska biskupija, a zaključeno je da se ninska ukida, jer da u starini nije imala biskupa nego natpopa pod biskupovom vlašću. Biskupu Hrvata se sugerira da preuzme upravu nad nekom od crkava koje su na hrvatskom i dalmatinskom prostoru u kršćanskoj starini imale biskupe: skradinskom, sisačkom ili delmitanskom.⁴⁵ U potvrđi saborskih zaključaka papa Lav VI. insistira na pravima splitskog nadbiskupa “u zemlji Hrvata, kao što ju je nekoć u starini imala salonitanska crkva, (...) a Grguru (Ninskom), koji je, iskoristivši pogodno vrijeme, postao biskupom u zemlji Hrvata, nalažemo da obavlja biskupsku službu jedino u Skradinskoj crkvi”.⁴⁶

Tomislav Raukar, vrsni poznavatelj hrvatske prošlosti, u izvrsnoj studiji posvećenoj *Hrvatskom srednjovjekovlju*, ističe sljedeće: “...u odmjeravanju crkvenih utjecaja romanski su gradovi, oslonjeni na kasnoantičku baštinu, bili jači od hrvat-

⁴³ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 219; J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 32 (latinski izvornik); N. KLAJČ, *Izvori*, str. 34 (hrvatski prijevod).

⁴⁴ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 220; J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 32: “Et ut heredes suos, seruos suos littera(rum) studiis tradant” (N. KLAJČ, *Izvori*, 35).

⁴⁵ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 37; N. Klaić (*Izvori*, str. 36), sukladno mišljenju M. Barade, delmitansku biskupiju poistovjećuje s omiškom.

⁴⁶ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 224; J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 39: “Gregorius uero, qui probitate temporis in Croatorum terra episcopus effectus est, precipimus in sola Scardonitana ecclesia tantummodo ministrare” (N. KLAJČ, *Izvori*, str. 37).

skog, pretežno ruralnog zaleđa. Dapače, Split je bio u prednosti i pred svim drugim gradovima Donje i Gornje Dalmacije, jer se mogao pozvati na Salonitansku crkvu i (ugled) svetoga Dujma. A ako se nijedan dalmatinski grad nije mogao oduprijeti salonitanskoj tezi Splitske crkve, kakve je izglede mogao imati hrvatski Nin, grad bez biskupske tradicije. (...) Stoga se crkvena integracija u doba Tomislava vrši u neuobičajenom smjeru (...) od obalnih gradova prema kontinentalnom prostoru".⁴⁷

Nakon splitskih sabora crkveno nadleštvo splitskih nadbiskupa proširilo se u unutrašnjost planinske i banske Hrvatske. Crkveni utjecaj Splita podupirat će društvene i političke integracije hrvatskog nacionalnog korpusa do kraja srednjeg vijeka i turskih ratova. Crkveni ustroj, naime, slijedi razvoj društva, pa svoje metropolitansko središte postavlja na društveno jači prostor.

Povjesna vrela iz XI. stoljeća sačuvala su imena nekoliko "biskupa Hrvata": Marko (1042. – 1044.), Rajner (1060. – 1066.), Adam (1066. – 1067.), za kojeg se zna da je bio redovnik, Anastazije (1069.), koji obnaša službu kancelara Hrvatskoga Kraljevstva, Grgur I. (1074. – 1078.), koji se spominje kao biskup hrvatskoga kralja, Petar (1086.) i Grgur II. (1089. – 1090.). Dio hrvatskih povjesničara poistovjećuje ulogu "biskupa Hrvata" s franačkim "dvorskim prelatom", što, prema postojećim vrelima, nije lako i dokazati.⁴⁸ Prema skromnim povjesnim vrelima, ime i služba "biskupa Hrvata" u XI. stoljeću vezani su najčešće uz hrvatski dvor i kraljevski grad Knin, dok se njegov nestanak uglavnom podudara s pojmom zagrebačke biskupije, koja preuzima pastoralnu skrb nad etničkim i kulturnim prostorom za koji je "biskup Hrvata" Grgur Ninski na splitskim saborima 925. i 928. godine dokazivao da spadaju pod njegovu jurisdikciju.

Redovništvo, pismenost i znanost u Hrvata

Prvi samostani u Hrvatskoj podudaraju se s nastankom hrvatske države. Na Trpimirovu dvoru oko 846. – 848. boravi Gottschalk (Godescalc), učeni benediktinac iz franačke opatije Orbais, čiji spis *Responsa de diversis* (Odgovori na različita pitanja) sadrže zanimljive podatke o onovremenoj Hrvatskoj. Pretpostavlja se da je Gottschalk utjecao na odluku hrvatskog vladara da, "posavjetovavši se prethodno sa svojim županima", u Rižinicama kod Splita godine 852. sagradi "samostan i u nj (dovede) zbor braće".⁴⁹

⁴⁷ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 35-36.

⁴⁸ Usp. M. BARADA, "Episcopus Chroatensis", *Croatia sacra*, I (1931) 2, str. 161-215; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo*, str. 95-101.

⁴⁹ J. STIPIŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, str. 4-5: "Unde ego, licet peccator, Tirpimir, dux Chroatorum, iuuatus munere diuino, incertus de die nouissimo et hora, quam nescit homo, solicitus nimis animae meae commune consilium meis cum omnibus zuppanis construxi monasterium ibique

Hrvatski vladar Trpimir, "posavjetovavši se sa svojim županima", podiže 852. u Rižicama nedaleko od Splita prvi samostan benediktincima da ga "njihove revne molitve oproste od grijeha pred Bogom".⁵⁰ Dovođenje redovnika iz Monte Cassina podudara se s nastojanjem hrvatskih vladara da promicanjem pismenosti, umjetnosti i znanosti unaprijede svoju državu i kulturni boljitet njezina pučanstva. Uz zadarski Sv. Krševan, u kulturnoj, političkoj i religioznoj prošlosti hrvatskog naroda osobito su značajni samostani sv. Andrije kod Pule, sv. Petra i Mojsija u Solinu, sv. Stjepana 'pod borovima' u Splitu, sv. Maksima u Korčuli, sv. Benedikta na Lokrumu kod Dubrovnika, sv. Kasijana u Poreču, sv. Petra u Šumi itd., dok je od ženskih najslavnijih samostan sv. Marije u Zadru (prije 1065.), koji će, uz kraljevsku darežljivost Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira te zalaganjem opatica Čike i Vekenegе, u jeku grgurovske obnove postati žarištem društvenog, kulturnog i vjerskog života u Hrvatskoj.

Samostanski pergamenariji, skriptoriji i škole pospješuju promicanje kulture, pismenosti i znanosti. Marljivi hrvatski redovnici, ponajčešće anonimno i "pro re-medio animae suaे" prepisuju i iluminiraju kodekse sakralnog i profanog sadržaja. Neprocjenjive zasluge imaju u razvoju romaničkog graditeljstva i umjetnosti. U njihovim arhivima pohranjeni su najstariji dokumenti hrvatske prošlosti. *Kartular* benediktinki sv. Marije u Zadru dragocjena je riznica povelja iz doba hrvatskih narodnih vladara.

Crkva bdije nad ustrojem škola, organizacijom studija i njihovim sadržajem. U samostanskim se školama poučavalo u latinskom, dijalektici, prirodnoj filozofiji, astronomiji i astrologiji, liturgijskom pjevanju, matematici, *computusu* (izračunavanju kalendara), zemljomerstvu i zemljoradnji (*ars aratoria*).⁵¹

Hrvati i čirilometodska baština

Podijeljeno u dvije kulturne zone, oblikovane pod utjecajem različitih crkvenih obreda i crkvenih nadleštava (jurisdikcija), slavensko kršćanstvo otkriva dvije spe-

cateruas fratrum adhibui" (N. KLAIĆ, *Izvori*, str. 20; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo*, str. 225). Čitajući kod Izidora Seviljskog da životinje predosjećaju neposredna buduća zbivanja, Gottschalk savjetuju Trpimiru da pred bitku "contra gentem Graecorum" prouči raspoloženje konja. Ako ovi budu bezbržno poskakivali, tada hrvatski vladar može sa sigurnošću očekivati pobjedu, što se, prema njemu, uistinu i dogodilo. Usp. D. LAMBOT, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais*, Louvain, 1945. str. 169; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo*, str. 68-69. Usp. M. D. GRMEK, "Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai ibn Šaprut, o Hrvatima u vrijeme narodnih vladara", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 39-40/1994., str. 435-448.

⁵⁰ J. STIPIŠIĆ i M. ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus Croatiae*, str. 4-6; N. KLAIĆ, *Izvori*, str. 20-21.

⁵¹ O ustroju benediktinskog školstva u Hrvata v. I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I-III, Split, 1963. – 1965. Usp. F. ŠANJEK, "Djelo sv. Benedikta ugrađeno u temelje hrvatske pismenosti i kulture", *Bogoslovska smotra*, L (1980) 4, str. 341-342; ISTI, *Razvoj školstva*, str. 388-389.

cifične orijentacije europske civilizacije. Područja Hrvata, Slovenaca, Moravljana, Čeha, Slovaka, Poljaka i Polapskih Slavena pripadaju jurisdikciji Rima i kulturno-civilizacijskom utjecaju Zapada, a Bugari, Crnogorci, Makedonci, Rusi, Bjelorusi, Srbi i Ukrajinci žive u zajedništvu s ekumenskim patrijarhom u Carigradu. Neovisno o nekim duboko uvriježenim razlikama, nastalim pod utjecajem klera istočnoga i zapadnoga obreda, obje zone zadržavaju dosta sličnosti i paralelizama, jer ih povezuju ne samo istovjetne kršćanske vjeroispovijedi nego i zajednička slavenska podloga, sustav narodnog vjerovanja koji se sačuvao u slavenskih naroda i također oblikovao njihovu viziju svijeta, nadnaravnog, čovjeka i društva.

Glagoljica, koju anonimni pisac Ćirilova *Žitja* smatra "darom većim i dostoјnjim negoli je sve zlato, srebro, drago kamenje i prolazno bogatstvo",⁵² povjesno je zajamčena u Bugarskoj, Makedoniji, Moravskoj, ali je opsegom upotrebe i vremenjskim trajanjem od tisuću godina ostavila najdublji trag na hrvatskome nacionalnom prostoru. Glagolsko pismo nailazi na svestranu uporabu ponajprije u Istri, Hrvatskom primorju, sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, ali je isto tako prisutno i u Lici i Krbavi, južnoj Dalmaciji i Hercegovini, u južnim predjelima zagrebačke dijeceze i na prostoru današnje banjalučke biskupije.⁵³

Odobravajući "slavensko pismo, koje je pronašao filozof Konstantin (Ćiril), a kojim se dostoјno slavi Boga" Hrvatima vrlo bliski papa Ivan VIII. u lipnju 880. godine proročki ističe da "zacijelo nije protivno zdravoj vjeri i nauci ako se pjevaju mise ili čita sveto evanđelje ili božanska čitanja Novoga i Staroga saveza, dobro prevedena i protumačena, ili ako se pjeva čitava 'služba časova' na tom istom slavenskom jeziku. Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika - hebrejski, grčki i latinski - stvorio je i sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu".⁵⁴ Ni pismo njegova nasljednika pape Stjepana V. (885. – 891.), kojim se zabranjuje slavensko bogoslužje, nije moglo zaustaviti povjesna kretanja u Hrvatskoj, gdje su glagoljica i bogoslužje na hrvatskom jeziku uhvatili duboke korijene, koji se nisu dali iskorijeniti ni kasnijim zabranama.

Pod predsjedanjem papina legata Teuza, splitski sabor godine 1060. "pod prijetnjom izopćenja (zabranjuje) da se Slaveni (tj. hrvatski glagoljaši) promaknu u svete redove, ako nisu naučili latinski".⁵⁵ Nigdje se izričito ne zabranjuje ni slavensko bogoslužje ni kleričko ređenje glagoljaša nevještih latinskom jeziku. Protupapa Ho-

⁵² *Vita Constantini*, XIII, 18; usp. F. ŠANJEK, *Pape i Hrvati*, str. 221.

⁵³ Usp. B. FUČIĆ, "Kulturno-povijesni vidovi glagolske epigrafike", *Croatica christiana periodica*, VII (1983) 12, str. 135-189.

⁵⁴ IVAN VIII, *Industriae tuae*, u prijevodu A. Fazinića, v. F. ŠANJEK, "Pape, slavenski apostoli i čirilometodska baština u Hrvata", *Bogoslovска smotra*, LI (1981) 1, str. 16.

⁵⁵ J. STIPŠIĆ – M. ŠAMŠALOVIĆ, *Diplomatički zbornik*, I, 67, str. 96: "Item. Sclavos, nisi Latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri (...) omni modo prohibemus" Usp. N. KLAJČ, *Izvori*, str. 59.

norije II. (1061. – 1064.) istodobno dopušta slavensko bogoslužje te se ono bez zapreka širi među njegovim pristašama uz hrvatsku obalu.⁵⁶

Duhovni profil Hrvata u ranom srednjem vijeku

Duhovni se život Hrvata u doba narodnih vladara očituje kroz bogoslužje na latinskom i narodu razumljivom crkvenoslavenskom jeziku. Obredi se odvijaju pod okriljem mjesnih i regionalnih zaštitnika. Osim štovanja Bogorodice, kojoj je posvećena većina najstarijih crkava, u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji štuju se starokršćanski sveci podrijetlom iz Ilirika i Panonije: Jeronim, Dujam, Kvirin, Staš, Martin i drugi.⁵⁷

Hodočašće kao pokloničko putovanje do nekog svetog mjesta odgovara temeljnoj potrebi ljudske religioznosti. U Čedadskom evanđelistaru zabilježena su imena hrvatskih uglednika koji su u 9. stoljeću posjetili to furlansko svetište. Spominju se: gospodin Trpimir, Bribina, Petar, Marija, Dragovid, Presila, Trpimirov sin Petar, a iz zemlje Braslavove: Zelesna, njegova žena Hesla i njegov sin Stregemil, zatim Braslav i njegova žena Ventescela; naposljetu knez Branimir i njegova žena kneginja Maruša,⁵⁸ dok u palatinskoj kapeli u Aachenu Hrvati imaju posebni oltar. Zadani, Šibenčani, Trogirani, Spaličani i Dubrovčani prevoze putnike u Svetu Zemlju i druga sredozemna hodočasnička odredišta.

Crkva u svojih vjernika nastoji pobuditi svijest o nerazrješivosti sakramentalnog veza, koji pretpostavlja slobodan pristanak i uzajamnu ljubav do smrti jednog od bračnih drugova. Biskupi 1060. predlažu Apostolskoj Stolici da se restriktivna mjera zabrane sklapanja braka pomakne sa sedmog na peto koljeno krvnog srodstva. Iako ne dijeli stavove hrvatskih biskupa, papa Aleksandar II. (1061. – 1073.) dozvoljava da bračni drugovi u četvrtom stupnju srodstva, "si caste vivere non possunt vel nolunt", uz oprost mogu sklopiti novi zakoniti brak, dok se ženidba onih u petom koljenu u iznimnim okolnostima može ukrijepiti. Izuzetan sjaj ženidbenih svečanosti pribavit će instituciji braka važnu ulogu u hrvatskom društvu. Dok se brakovi velikaša i plemstva sklapaju uz mnogo sjaja i bogate gozbe, ženidbene su svečanosti građana skromnije, a vjenčanjima seljaka-kmetova prisustvuje brojna asistencija, koja sa sobom donosi jelo i piće. Njihove skromne svečanosti pridonosile su stvaranju zajedništva. Ideal laičke duhovnosti hrvatskog srednjovjekovlja odra-

⁵⁶ Usp. N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., str. 368-375; F. ŠANJEK, *Zvonimirova zavjernica*, str. 34.

⁵⁷ F. RAČKI, *Documenta*, str. 277; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 117-118; F. ŠANJEK, *Pape i Hrvati*, str. 218.

⁵⁸ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 125; N. KLAIĆ, *Izvori*, str. 23; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo*, str. 229.

zuje se u sakralnom graditeljstvu, a u biblijskim motivima mnogi vrsni majstori, domaći i strani, nalaze ne samo potrebno umjetničko nadahnuće, nego i smisao svojeg života.

Franjo Šanjek

The Role of Papacy in the Affirmation of Croatia in the Early Middle Ages (7th –12th Centuries)

Summary

The links between the Apostolic See and the Croats date back to the pontificates of Gregory I the Great (590-604) and John IV the Dalmatian (640-642), continuing in the times of the recognition of Croatia in the eras of John VIII (872-882) and Gregory VII (1073-1085), and of the fight for the equality of the Croatian language and the Glagolitic script in the Roman Church liturgy in the periods of Alexander II (1061-1073) and Innocent IV (1243-1254). The Croats had, in return, supported the Papacy in the European integration processes and defended the unionist and ecumenical movements. In the papal chancery documents, and particularly in the correspondence of the Apostolic See with Croatian rulers –princes and kings, this may be followed from year to year, even from day to day in some cases. A proof thereof is, inter alia, the correspondence between Pope John VIII and the Croatian Prince Branimir – five letters exchanged 7-10 June 879.

Keywords: the Apostolic See, the Croats, the Croatian (Glagolitic) script, the Benedictines, Croatian bishop, Prince Branimir, King Dmitar Zvonimir